

Puhujan identiteetin ja äänensävyjen välittyminen kirjoitustulksessa

Stina Ojala,
FT, tutkija, Informaatioteknologian laitos, TY
Kirjoitustulkki, Viittomakielialan Osuuskunta Via

Abstrakti

Artikkelissa käsitellään puhujan identiteetin ja äänensävyjen välittymistä kirjoitustulkkauksessa ja niitä keinoja, joita tulksilla on käytössään, sekä erilaisten tilanteiden vaikutusta eri keinojen käyttöön. Aihetta käsitellään yhtäältä kirjallisuuden, toisaalta käytännön tulksaustilanteissa havaittujen seikkojen pohjalta. Tulksaustilanteisiin liittyvät esimerkit kertovat erilaisista tulksaustilanteista ja -ratkaisuista.

1. Johdanto

Kirjoitustulkkkaus on kielensisäistä tulksausta (tarkemmin esim. Lauren 2006), jossa puhujan sanoma tulksataan kirjoitettuun muotoon esimerkiksi kuulovammaiselle, kuuroutuneelle tai kuurosokealle yksittäiselle asiakkaalle tai edellä mainittuihin ryhmiin kuuluvien henkilöiden muodostamalle ryhmälle. Erilaiset kirjoitustulkkauksen asiakasryhmät vaativat erilaisia tulksausratkaisuja puhujan identiteetin tai äänensävyjen ilmaisemiseen: esimerkiksi kuurosokealle asiakkaalle tulksattaessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota puhujan identiteetin välittämiseen, sillä näkövammaiselle tai kuuroutuneelle asiakkaalle. Kirjoitustulkkauksen viipeen takia identiteetin ilmaisemiseen kirjoitustulksessa pyritään varsinkin tilanteissa, joissa puhuja vaihtuu nopeasti. Henkilökohtaisessa kirjoitustulkkauksessa erilaisia tulksausratkaisuja on mahdollisuus käyttää monipuolisemmin kuin ryhmälle suunnatussa tulksauksessa. Ryhmälle suunnattu tulks (kirjoitustulkkauksen tuote, tulksattu teksti) voidaan heijastaa valkokankaalle esimerkiksi seminaarin osallistujille luettavaksi.

Henkilökohtaisen ja ryhmälle tulksauksen lisäksi erilaisissa tilanteissa on tulksausratkaisuja tehtäessä otettava huomioon tilannekohtaiset tekijät. Esimerkiksi nykyään epämuodollisissa teksteissä yleisesti käytössä olevia hymiöitä voidaan vain harvoin käyttää kirjoitustulkskeen osana ilmaisemaan äänensävyjä, jos ne eivät sovi tilaisuuden rekisteriin tai esimerkiksi jos tulksausasiakkaat ovat iäkkäämpiä eivätkä tunne hymiöitä. Tällä hetkellä kirjoitustulkit keskustelevat siitä, onko hymiöiden käyttö ylipäättään sopivaa/suotavaa/oikein. Pistekirjoitustulksauksessa hymiöiden käyttö ei edes ole samalla tavalla mahdollista, sillä pistekirjoituksessa kaksoispisteen ja loppusulkeen yhdistelmästä ei muodostu samanlaista kuviota kuin tavallisessa kirjoituksessa.

2. Tunneilmaisu puheessa

Tunneilmaisu puheessa on monisyinen ilmiö, ja henkilöt käyttävät erilaisia keinoja tunteiden ilmaisemiseen puheessa (Waaramaa-Mäki-Kulmala, 2009). Tunneilmaisu välittyy puheen lisäksi henkilön ilmeissä, eleissä ja olemuksessa, ts. ilmiöissä ja käytöksessä, joilla ei ole kielellistä muotoa (ns. ei-kielellinen ilmaisu). Eri puhujat käyttävät erilaista kielellisen ja ei-kielellisen ilmaisun kirjoa tunteidensa välittämiseen (mm. Feldman Barrett ja muut, 2007). Siksi kirjoitustulkskin olisi hyvä sijoittua sellaiseen paikkaan, että puhujan kokonaisvaltainen seuraaminen on mahdollista.

Kun puhutaan tunneilmaisusta puheessa, ei ole syytä unohtaa neutraalia puhetapaa. Se on jokaisella erilainen, ja se vaikuttaa olennaisesti muiden tunneilmaisujen välittymiseen. Jonkun neutraali puhetapa saattaa kuulostaa yhtä iloiselta kuin toisen iloinen puhetapa, ts. se, joka toisella katsotaan vielä neutraaliksi puhetavaksi, onkin jo toisen iloisen puhetavan puolella. Olemme tunneilmaisultamme kaikki erilaisia. Tämä lisää haastetta kirjoitustulksaukselle, jossa tulksin tulee ensin tulksita puhujan käyttämä puhetapa ja sitten pyrkiä välittämään se tuottamassaan kirjoitustulksessa asiakkaalle tai asiakasryhmälle.

Kirjoitustulkille on helpompaa seurata tutun puhujan tunneilmaisua ja puheen affektisuutta, ts. puhujan suhtautumista kyseiseen asiaan (Tiittula, 2010), kun tulkille ovat tulleet tutuiksi kyseisen puhujan käyttämät tunneilmaisun keinot ja hän tuntee puhujan tunneilmaisun ei-kielelliset muodot sekä osaa kenties ennakoita kielellisten ja ei-kielellisten tunneilmaisujen ajoitusta puheessa. Tunteita ja affektia puheessa ilmaistaan mm. prosodisin keinoin (esim. livonen ja muut, 1987). Prosodian välittymistä kirjoitustulkkeeseen on tutkinut mm. Mari Wiklund (2013) Helsingin yliopistosta, joskaan hänen tutkimuksessaan ei käsitelty tunteiden prosodiaa vaan puheen jaksotuksen välittymistä kirjoitustulkkeeseen.

3. Äänensävyjen ja identiteetin välittyminen kirjoitustulkkeessa

Puhujan käyttämien äänensävyjen ja tunteiden sekä puhujan identiteetin ilmaisuun kirjoitustulkilla on käytettävissään erilaiset teksti-ilmaisun ja kirjoitetun kielen tuomat mahdollisuudet, mutta toisaalta tulkkaustilanteen aiheuttama aikapaine vähentää edellä mainittujen asioiden välittymistä kirjoitustulkkeessa.

3.1. Identiteetti

Puhujan identiteetin ilmaisussa erilaiset tilanteet vaikuttavat käytäntöihin erittäin paljon. Ryhmälle tulkattaessa käytössä on formaalimpi muoto, siis henkilön koko nimi, jos se on tiedossa. Yleisesti: mitä muodollisempi tilaisuus, sitä muodollisemmat identiteetin ilmaisemiskäytännöt ovat käytössä. Puhujan identiteetin ilmaiseminen voi olla ongelmallista tilanteessa, jossa asiakas tuntee tilaisuuden osallistujat mutta tulkki ei. Ongelmaksi voi muodostua tilanteeseen sopivien puhuttelujen löytäminen henkilöille jo käynnissä olevassa tilanteessa.

Eri asiakasryhmien tarpeet identiteetin ilmaisun osalta ovat erilaiset. Huonokuuloiset ja kuuroutuneet asiakkaat pystyvät varmentamaan puhujan identiteetin itsenäisesti, mutta kuurosokeilla asiakkailla tätä mahdollisuutta ei ole. Puhujan identiteetin ilmaisemiseen saattaa henkilökohtaisessa tulkkauskeskustelussa liittyä myös orientaatiotieto eli tieto siitä, missä kohtaa tilaa puhuja on. Puhujan identiteetin (ja sisäänrakennettuna myös paikan) välittäminen tulkkeessa voi tuoda tulkkausten asiakkaalle mahdollisuuden hyödyntää huuliolukua tai kuuntelun ja huulioluvun yhdistelmää.

3.2. Tunneilmaisu ja affekti

Tiittulan (2010) mukaan affektin (puhujan suhtautuminen aiheeseen) välittämisen tärkeys riippuu siitä, tuoko se viestiin vain uuden kerrostuman vai muuttaako se viestiä kokonaan. Ensimmäisessä tilanteessa affektin voinee jättää pois viestin kärsimättä, mutta jälkimmäisessä tapauksessa affektin välittämättä jättäminen saattaa johtaa väärinkäsityksiin tai tilanne saattaa muuttua. Esimerkiksi jos puhuja sanoo ivalliseen sävyyn "Olipa *tos*i kiva, kun...", niin pelkkä sanojen kirjoitustulkkaaminen vie tulkkausasiakkaan ajatukset oikeasti kivan asian suuntaan, mutta jos affekti saadaan ilmaistua esimerkiksi lainausmerkeillä, tulkkausasiakas voi vastaanottaa saman viestin kuin kuulevat henkilöt. Toinen vaihtoehto on käyttää aivan toista sanaa, jolloin väärinymmärryksen mahdollisuus poistuu. Tällöin puhujan ilmaisun voisi kirjoitustulkata esimerkiksi "Olipa tosi ikävää, kun...", jolloin sana on eri kuin puhujan käyttämä mutta viesti välittyy silti oikein. Affektin ilmaisu kirjoitustulkkauskeskustelussa on usein hienovaraisempaa ja enemmän kielelliseen ilmaisuun perustuvaa kuin puhujan tunneilmaisun keinot, koska kirjoitustulkkaus tapahtuu vain yhdellä kanavalla ja lineaarisesti, kun taas puhuja voi käyttää puhuttujen sanojen lisäksi sekä puheen non-verbaaleja ominaisuuksia että ilmeitä ja eleitä ja vieläpä tehdä sen kaiken samanaikaisesti puhuttujen sanojen kanssa.

Tunteiden ilmaisussa puheen ja ei-kielellisen ilmaisun osuus kokonaisuudesta vaihtelee henkilöittäin. Joillakin tunneilmaisu on enemmän kieleen pohjautuvaa, kun taas toisilla tunneilmaisun perustana on kokonaisvaltainen, ei-kielellinen käytös, ja tunne saattaa olla jopa niin voimakas, ettei pysty puhumaan lainkaan. Erilaisissa tilanteissa ihminen näyttää tunteitaan eri tavoin. Tämä vaikuttaa myös siihen, miten puhujan tunne välittyy kirjoitustulkkeeseen.

Erilaisissa tilanteissa tunneilmaisun välittämiseen on käytössä erilaiset tulkkausratkaisut. Tietyt näistä ovat käytössä vain hyvin rajatusti (ks. hymiöt edellä).

Eri kirjoitustulkkausten asiakasryhmillä on erilaiset tarpeet tunneilmaisun ja affektin välittämisen osalta kirjoitustulkkeessa. Esimerkiksi huonokuuloisen asiakas saattaa kuulla suotuisissa olosuhteissa jonkin verran puheesta, mutta jos puhe on tunnepitoista (ts. tunteet muuttavat esim. puheen akustisia ominaisuuksia tai äänenlaatua), hän joutuu turvautumaan täysin kirjoitustulkkeeseen. Kuuroutunut asiakas on kieleen perustuvan tunneilmaisun seuraamisessa täysin kirjoitustulkkeen varassa mutta pystyy seuraamaan ei-kielellistä tunneilmaisua visuaalisesti. Kuurosokealla asiakkaalla tunneilmaisun kokonaisvaltainen välittyminen on täysin tai lähes täysin kirjoitustulkkeen varassa, koska hän ei voi varmentaa tunneilmaisua luotettavasti toiminnallisella näöllään. Jos kirjoitustulkkaus toteutetaan paritulkkauskautena, voi ei-kirjoittava tulkki käyttää vaihtoehtoisia tunneilmaisun välittämiskeinoja, kuten haptiiseja, tulkkaustilanteessa sovitusti (Lahtinen 2008, 60).

4. Käytännön tulkkausratkaisuja puhujan identiteetin tai affektin ilmaisemiseen

Puhujan identiteetin ilmaisemisen keinot riippuvat tilanteen muodollisuudesta. Muodollisemmissa tilaisuuksissa identifioidaan puhujat koko nimillään, mahdollisuuksien mukaan pyritään ilmaisemaan myös titteli tai tilanteeseen osallistujan rooli, esimerkkinä: ”Aini Alinen”, ”FM Aini Alinen ” tai ”Puheenjohtaja Aini Alinen”. Jos puhuja on äänessä toistuvasti, myöhemmin henkilöstä voidaan tällaisessa tilanteessa käyttää lyhyempää muotoa, kuten ”pj.” tai ”Alinen”. Muodollisissa tilanteissa esimerkiksi kommenttipuheenvuoron käyttävä tulkkille tuntematon puhuja identifioidaan ”NN”. Epämuodollisissa tilanteissa identiteetin ilmaisemisen keinot vaihtelevat nimikirjaimista ”AA” etunimeen ”Aini” tai etunimen alkukirjaimeen ”A”.

Puhujan puhutavan ja affektin sekä tunneilmaisun tavoista yleisin on pyrkiä kirjoittamaan tulke niillä sanoilla, joita puhuja käyttää. Tässä tulee esille puhujan murre ja puhetyyli. Tässäkin auttaa, jos puhuja ja tulkki ovat samalta murrealueelta, tosin varsinkin ryhmätilanteessa pitää pyrkiä säilyttämään tekstin yleinen luettavuus. Murteiden kirjoittaminen tekstiksi on oma haasteensa, eihän murteita ole tarkoitettu kirjoitettavaksi vaan puheeksi.

Puheen sävyn välittämisen kaksi yleisimmin käytettyä keinoa ovat sulkeiden sisään kirjoitettu, ikään kuin tulkkausta selittävä kuvailu sekä tulkkauksen osana tehdyt sanavalinnat. Sanavalinnat ovat hienovaraisempi tapa välittää puheen sävyä, kun taas tulkin sulkeisiin kirjoittama kuvaileva teksti korostaa käytettyä sävyä. Varsinkin kirjoitustulkkauksen aikapaine puoltaa sanavalintojen käyttöä puheen sävyn ilmaisemisessa, sillä se saattaa olla nopeampi ja tehokkaampi tapa sävyn ilmaisemiseen kuin puhevirran katkaiseva suluissa oleva kuvaileva sana tai lauseke. Joissain tilanteissa on käytössä etukäteen sovitut ylimääräiset, tulkkeen sisäiset merkit ilmaisemassa äänensävyä tai tunteita, esimerkiksi joskus käytetään sanojen kirjoittamista lainausmerkkeihin ilmaisemassa ivallisuutta ja joskus erityistä painotusta voidaan merkitä kirjoittamalla sana joko harvennettuna tai ISOILLA KIRJAIMILLA, mutta yleisiä käytänteitä tällaiseen ei ole.

Tulkkaustilanteessa kirjoitustulkki ehtii yleensä ilmaisemaan vain merkittävät muutokset eikä pienemmille nyansseille ole aikaa eikä toimintamalleja.

5. Pohdinta

Kirjoitustulkki on toiminnassaan affektien osalta myös varovainen, sillä kirjoitettu teksti koetaan usein vahvempana kuin puhuttu sana tai lause. Tulkkeessa ei haluta ylikorostaa muutoksia puhujan äänensävyssä (suuttumus) tai tuoda esiin puhujan puhutavan erikoispiirteitä (änkytys tai puheen maneerit). Toisaalta puhutavan erikoispiirteiden poisjätto saattaa vaikuttaa tilannedynamiikkaan yllättävälläkin tavalla, esimerkiksi tilanteessa, jossa puhuja änkyttää. Jos kirjoitustulkki jättää pois maininnan änkytyksestä ja tuottaa täysin sujuvaa kirjoitustulkkausta vaikka änkytys todellisuudessa vaikuttaa puhujan puherytmiin, tulkkeen varassa tilannetta seuraava saa erilaisen tilannekuvan kuin tilanteessa kuuleva osallistuja.

Koska tulkkaustilanteen luonteen takia affektin, maneerien tai tunteiden ilmaisuja päätyy tulkkeeseen verrattaen vähän, edellämainittu ylikorostumisen riski kasvaa. Toisaalta, kun yleensä näitä ei ehditä kirjoittaa, saattaa olla, ettei se tuo tulkkeeseen sen suurempaa painoarvoa. Asiakasryhmien tarpeet tunneilmaisun ja identiteetin ilmaisuun vaihtelevat käytössä olevien muiden aistien suhteen.

Lähteet

Feldman Barrett, Lisa, Lindquist, Kristen A. ja Gendron, Maria (2007). Language as context for the perception of emotion. *TRENDS in Cognitive Sciences* 11(8), 327-332.

Iivonen, Antti, Nevalainen, Terttu, Aulanko, Reijo ja Kaskinen, Hannu (1987). Puheen intonaatio. *Gaudeamus*.

Lahtinen, Riitta (2008). Haptiisit ja hapteemit. Tapaustutkimus kuurosokean henkilön kosketukseen perustuvan kommunikaation kehityksestä. Helsingin yliopisto.

Lauren, Sirpa (2010). Kielen sisäinen tulkkaus. Teoksessa: Käden käännteessä. Viittomakielen kääntämisen ja tulkkauksen teoriaa sekä käytäntöä, 199-225. Toim. Niina Hyvönen ja Terhi Rissanen. *Finn Lectura*.

Tiittula, Liisa (2010). Miten kirjoitustulkkaus välittää puheen affektiivisuutta? Käännösteoria, ammattikielet ja monikielisyys. *VAKKI:n julkaisut* 37, 326-337.

Waaramaa-Mäki-Kulmala, Teija (2009). Emotions in Voice. Acoustic and perceptual analysis of voice quality in the vocal expression of emotions. Tampereen yliopisto.

Wiklund, Mari (2013). Puheen prosodian ja kirjoitetun kohdetekstin suhde suomenkielisessä kirjoitustulkkausaineistossa. *Puhe ja kieli* 33:3, 107-130.